

26. Schele K. Op.cit. – S. 22.
27. Ibid. – S.23.
28. Див.: Masaryk T.G.Světová revoluce. Za války a ve válce 1914-1918. Praha, 2005; Чапек К. Бесіди з Томашем Масариком. Львів, 2010; Hotmar J. Zrozeni republiky 1914-1918. Brno, 2005; Ludwig, E. Rozmluvy s Masarykem. Praha, 1947.
29. Čornej P., Pokorný J. Op. cit. – S.41.
30. Schele K. Op.cit. – S. 24.
31. Crónshý, J., Hřebejk, J. Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa I (1918-1945). Praha, 2004.
32. Schele K. Op. cit. – S. 24-25.

Резюме

В статье рассматриваются вопросы становления чешских национально-демократических сил на завершающем этапе Первой мировой войны и разработки ими концепций построения Чехословацкого государства.

Ключевые слова: Чехословацкая Республика, Габсбургская империя, Национальный комитет, Томаш Масарик, Карел Крамарж.

Одержано 2 лютого 2013 р.

УДК 94 (44) 1918 / 1919

Б.О. Ачкіназі

СВІТОВА ВІЙНА І ВИНИКНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БЛОКУ У ФРАНЦІЇ (1918-1919 рр.)

У статті проаналізовано зрушення у свідомості французького суспільства під впливом Світової війни, що наклало відбиток на характер першої повоєнної виборчої кампанії 1919 р. і створення Національного блоку. Робиться акцент на витоках антинімецької й антибільшовицької спрямованості його програмних настанов, які забезпечили успіх на виборах.

Ключові слова: Велика війна, французьке суспільство, Національний блок, «священна єдність», праві партії, консолідація політичних сил.

Західне суспільство, гегемонія якого утвердилась ще у XV-XVI ст., в XX ст. зазнало суттєвих зрушень і випробувань. Його не обминули перманентні кризи, війни, революції, розпад імперій, рецидиви авторитаризму й тоталітаризму тощо. Високі стандарти, які продовжують демонструвати розвинуті країни Заходу на початку XXI ст., змушують замислитися над витоками цього явища. Історична ретроспектива засвідчує, що жодна з них не уникнула крутого зламу і струсів. У цьому ряду особливе місце належить Франції. У період між двома світовими війнами внутрішньополітична боротьба в цій країні «традиційної демократії» досягла високої напруги і стала однієї з вагомих причин її драматичної долі. Варто констатувати, що смуга негараздів почалася вже наступного дня після приголомшливого

тріумфу 1918 р., коли у жорстокому протистоянні французька Третя республіка здобула перемогу над споконвічним германським ворогом. Все це спонукає більш уважно поглянути на ситуацію, що склалася в країні у першу повоєнну добу. Як і в інших країнах, що брали участь у війні, в цей період в політичному житті Франції відбулись суттєві зрушення. Сутність їх полягала в перемозі на перших повоєнних виборах у листопаді 1919 р. коаліції сил, відомої під назвою Національного блоку. Партії і організації блоку відігравали головну роль в переламний період переходу країни від війни до миру. Ними були закладені підвалини політичного курсу, який давався взнаки усю міжвоєнну добу і багато в чому зумовив національну катастрофу 1940 р.

Особливий інтерес і актуальність вивченню проблематики блоку додає те, що в його діяльності знайшли відображення тенденції, притаманні розвитку західного суспільства в нову історичну епоху, що постала під час і по завершенні Першої світової війни: економічних і соціальних негараздів, революційних струсів, утворення нової міжнародної (Версальської) системи, кризи колоніалізму, випробувань демократії, тоталітарних загроз тощо. Саме в цей період, внаслідок перемоги більшовицької революції в Росії, відбувся розкол світу на дві системи, що зумовило їх тривале протистояння і прагнення Заходу протидіяти змінам, що загрожували його цінностям.

Методологічного значення у цьому зв'язку набуває з'ясування впливу Першої світової війни та її наслідків на трансформацію післявоєнного суспільства, на зміни в масовій психології й ментальності. Війна призвела до краху багатьох стереотипів і цінностей, що формували духовну ауру попередньої доби; вона торкнулася усіх сфер державного буття, зокрема і його політичної складової. Йдеться про осмислення феномена, про який сучасник епохи, видатний англійський філософ і теоретик історії Р. Коллінгвуд писав: «Щойно закінчилась війна, в якій нищення життів, руйнування матеріальних цінностей і розчарування в надіях на створення мирного й організованішого співтовариства перевищило все, відоме раніше... Війна, безпрецедентна за своєю жорстокістю завершилась мирним урегулюванням, таким же безпрецедентним за безглуздістю...»¹.

Національний блок опинився при владі на стику двох історичних епох, коли західне суспільство зазнало суттєвого послаблення і дезорганізації. Для Франції і більшості країн, що брали участь у війні, вона стала вододілом в їх історичному бутті. Війна та її наслідки порушили проблему пристосування державних інституцій, політики, самого французького соціуму до нової обстановки і кардинальних змін, що відбувалися у світі. Ситуація, що склалася, відсунула у минуле старий (довоєнний) порядок. Вона деформувала підвалини ліберального суспільства, яке утверджувалося в країнах Заходу з другої половини XIX ст., і призвела до загострення політичного протистояння навколо шляхів і напрямків післявоєнної відбудови.

Вивчення феномену блоку дозволяє краще усвідомити, чому запропонований ним курс «національної реконструкції» не приніс очікуваних результатів і не забезпечив не лише «вічного миру», про який багато говорилося з високих трибун, а й стабільного розвитку країни та її безпеки. Виходячи з цього, історики пов'язували період легіслатури Національного блоку (1919-1924 рр.), який, за твердженнями його засновників, мусив примножити здобутки перемоги, із подальшими випробуваннями і негараздами, які, зрештою, обернулися поразкою країни під час Другої світової війни і крахом Третньої Республіки. Під цим кутом зору феномен Національного блоку подавався авторами, що писали про долю країни у першій половині ХХ ст. Так, французькі дослідники Ж.-П.Азема і М.Вінок видали свою відому працю «Третя республіка» у серії «Народження і смерть...» (політичного режиму – Б.А.), де період 1919-1940 років розглядався як «Присмерк і падіння»². У свою чергу К.Фолен причини негараздів пов'язував із соціальними та психологічними факторами. Він показав неухильне сповзання країни до прірви, причиною чого вважав нездатність можновладців «зрозуміти відмінності між новим і старим, довоєнним світом», що стало, за його твердженням, «прелюдією фундаментальної драми» 1940 року³.

Переважаюча більшість авторів пояснювала створення Національного блоку обставинами часу. Так історик і публіцист Ж.Нере знаходив витoki об'єднавчих тенденцій, які призвели до утворення блоку, в прагненні значної частини французького суспільства до продовження «священної єдності» воєнної доби. Згідно з цими уявленнями він писав, що величезні маси людей, які «перемішалися у траншеях, відчували себе братами і після закінчення війни». Їх зближував «найвищий спільний дух бути об'єднаними як на фронті». Цей «дух траншей», на думку Ж.Нере, став головним чинником створення блоку та його успіху на виборах⁴. Публіцист Р.Корнійо також вважав основною тенденцією першої повоєнної доби прагнення партій, «які понад усе ставили національний інтерес, до союзу»⁵. За зауваженням автора класичної праці з історії Третньої республіки Е.Боннефу, Національний блок був нічим іншим, як «об'єднанням республіканців різних відтінків», в якому основну роль відігравали представники «правої» (себто, правої частини республіканського табору)⁶.

У зв'язку з цим головною рисою парламентських виборів 1919 р., ряд дослідників вважали подолання розколу між правими партіями, характерного для довоєнної доби, та їх реванш за поразку на передвоєнних виборах у квітні 1914 р. Успіх блоку вони пояснювали відданістю його представників конституційним і демократичним цінностям, намаганнями зберегти «здобутки перемоги», дати відсіч більшовизму та іншим радикальним течіям, що підривали основи республіканського ладу (Ж.-П.Азема і М.Вінок, Т.Тел'є', А.Контамен⁸, М.Бомон⁹ та ін.). Відомий історик Р.Ремон вважав успіх правих на виборах у листопаді 1919 р. «найбільшою подією в політичному житті Франції повоєнної доби»¹⁰. В.Батай й П.Поль у світлі перемоги блоку пояснювали невдачу його основних суперників –

соціалістів, їх відданістю ідеалам «колективістського» суспільства, чого не поділяла більшість виборців¹¹. У цьому ж зв'язку Ж.Шастене зазначав, що відтворення коаліції правих стало відповіддю на прагнення соціалістів «встановити в країні диктатуру на зразок російських советів»¹².

Сучасні автори (Н.Руссельє, К.Дельпор та ін.) звертаються до проблематики Національного блоку переважно через призму політичної та конституційної історії. Навіть відзначаючи суттєві зрушення в загальному становищі країни і загрозу втрати нею статусу «великої держави» внаслідок післявоєнних труднощів¹³, вони схильні розглядати блок не як політичну спільноту, яка з'явилася в граничній ситуації, а, швидше, як чергову передвиборчу коаліцію, розбурхану й строкату, що позбавило її можливостей домогтися необхідного консенсусу в ухваленні реформ¹⁴.

Залежно від поглядів, шкіл і методологічних позицій дослідників Національний блок отримав неоднозначні оцінки. У той же час усвідомлення феномену блоку здається неможливим без всебічного з'ясування ролі і впливу світової війни на французьке суспільство й політикум. Саме в такому контексті в статті розкриваються питання виникнення Національного блоку, формування його ідеології й політичних принципів. При цьому звертається увага на витоки антигерманізму й антибільшовизму у передвиборчій платформі блоку, які не знайшли належного висвітлення в літературі.

* * *

Створення і діяльність Національного блоку у Франції були зумовлені суперечливою ситуацією, породженою Першою світовою війною та її наслідками. З одного боку країна перебувала в ореолі слави, одержавши перемогу над кайзерівською Німеччиною; з іншого – була суттєво послаблена внаслідок жахливих втрат, жертв і руйнувань. Відтак становище країни характеризувалося низкою неоднозначних, дуже суперечливих і, водночас, взаємопереплених факторів, що стали точкою відліку її політичного життя у першу повоєнну добу. Слід додати: вони були не лише наслідком участі у світовому конфлікті, а витікали з історичних обставин попередньої доби.

Домінуючим фактором, який однозначно відбився у свідомості французів і певний час по закінченні війни гальмував розростання конфліктів у суспільстві, було концентрація уваги на розв'язанні «німецького питання». У свідомості переважної більшості населення майже не піддавалось сумніву відповідальність німців за розв'язання агресивної війни проти Франції, їх варварство і жорстокість, які зумовили масове знищення французької молоді й руйнування квітучих провінцій. У Франції, як в жодній з країн-переможниць, були розповсюджені настрої притягнення до суду германського кайзера як головного військового злочинця. Поширювалися думки, що нація має зберегти єдність і монолітність щоб довести справу до остаточної перемоги і примусити ворога розрахуватися за усі заподіяні ним збитки. Парламент, уряд, головні політичні формування переваж-

но правого спрямування намагалися використати такі настрої для збереження ідей «священної єдності» («священного союзу») військової доби, перетворити їх на ідеологічну платформу майбутньої урядової коаліції¹⁵.

Щоб зрозуміти характер об'єднавчих тенденцій всередині французького суспільства й політикуму наприкінці і по закінченні військової дії, треба усвідомити, що означало для французів чергове кроваве зіткнення з кайзерівським рейхом і перемога над ним. «Велика Війна» увійшла у побут, думки, щоденне життя людей. Ненависть до ворога і скорбота за загиблими поєднувалися у свідомості французів з гордістю за перемогу і тривогою щодо майбутнього. Їх уявлення і настрої засвідчені сучасниками, учасниками й літописцями подій. Так, Раймон Пуанкаре, великий державний і політичний діяч Третьої республіки, її президент у роки війни, в праці «На службі Франції» та в низці публіцистичних творів цього часу згадував про історичні корені франко-німецької ворожнечі. У записі від 26 лютого 1916 р., зробленому під впливом штурму Вердена, він відзначав: «... Німці без сумніву прямують на Верден. Це зовсім не дивно. У Вердені був підписаний 843 року трактат, який розчленував імперію Карла Великого»¹⁶ (й утворив на її теренах два ворогуючих, – французький і німецький, анклав – Б.А.). Отже, історично проблема безпеки, у зв'язку з фактором німецької загрози, тяжіла над Францією з періоду Середньовіччя. За роялістських часів і в добу Імперії перманентною у цій сфері була політика послаблення і розчленування Німеччини. У класичному вигляді вона знайшла втілення в трактатах Вестфальського миру 1648 р. внаслідок перемоги антигабсбурзької коаліції в Тридцятирічній війні, війні Людовика XIV за пфальцську спадщину 1688-1697 рр., а також наполеонівській політиці щодо Пруссії і німецьких князівств після Ієни і Ауерштедта (1806). Вона закріплювала розподіл Німеччини та її політичну і територіальну роздрібненість. Посилення Пруссії у 1811-1813 рр., її активна роль в досягненні перемоги над наполеонівською Францією і набуття провідного місця у Віденській системі супроводжувалося поглибленням конфронтації між двома країнами. Зрештою об'єднання німецьких земель «залізом і кров'ю» і тріумф Рейху у франко-пруській війні 1870-1871 рр., анексія Ельзас-Лотарингії й стягнення величезної 5-ти мільярдної контрибуції з Франції різко змінили ситуацію. Проголошення Германської імперії та її прагнення до гегемонії на континенті вкрай загострили проблему загрози національній безпеці з-за Рейну. «Франція, як в силу своїх недоліків, так і гідностей, – зазначав з цього приводу відомий діяч Третьої республіки, секретар французької делегації на Паризькій мирній конференції А.Тардьє, – у той самий момент, коли Німеччина наважилася розв'язати війну, була глибоко мирною країною. Якщо б у 1914 р. Німеччина прагнула до миру, вона зустріла б, як і в попередні роки, готовність Франції до укладання відповідної угоди»¹⁷.

Тому підписання 11 листопада 1918 р. на станції Ретонд у Комп'єнському лісі перемир'я було сприйнято як тріумфальна перемога над головним і непримиримим ворогом – Німеччиною. Остання зобов'язувалася вивести

війська з усіх окупованих територій, передати союзникам воєнні матеріали, здійснити роззброєння. До Франції поверталися Ельзас і Лотарингія з їх високорозвиненою індустрією. Французькі війська зберігали контроль над важливими стратегічними пунктами на Балканах, Адріатиці, в Центральній Європі і на Близькому Сході¹⁸. Пізніше створена на Паризькій конференції Ліга Націй передала в підмандатне управління Франції частину німецьких колоніальних володінь в Африці й Океанії.

«Франція очолювала майже половину світу», – писав в цей період правий публіцист Д.Ла Рошель¹⁹. У друкованих виданнях і промовах державних діячів підносився «національний геній» французького народу, що зруйнував «пруський милітаризм». Війна зображувалася майже усіма відомими виданнями як зіткнення з «абсолютизмом» кайзерівської Німеччини заради ідеалів демократії і свободи. Приховувалися глобальні цілі участі у війні. «Віднині наш шлях – шлях миру і прогресу», – повідомляв один із засновників державного пацифізму цього часу А.Бріан²⁰.

Перемир'я викликало справжню ейфорію триумфу і піднесення у суспільстві. Об 11-й годині 11 листопада 1918 р. дзвони соборів і церков всіх міст, селищ і сіл Франції сповістили про закінчення війни. Цього дня в столиці на Пляс де ла Конкорд (площі Злагоди) відбулася церемонія зняття чорного крепу зі статуй міст, які були окуповані німцями ще в часи франко-пруської війни 1870-1871 рр. Присутній на церемонії дипломат Ж.Ларош пізніше згадував: «Мені ледве вдалося стримати сльози, коли жалобні покривала було замінено величезним триколірним прапором»²¹.

На підходи в лавах французького політикуму до формування повоєнного курсу безпосередньо вплинули глобальні зміни у світовому співвідношенні сил. В цей період державами-переможцями Антанти і США, серед яких активну роль відігравала і Франція, на Паризькій (1919-1920 рр.) та інших післявоєнних конференціях закладалися основи нової міжнародної (Версальської) системи. У центрі боротьби постали питання укладення мирного договору з Німеччиною та її союзниками, розв'язання складних проблем геополітичного (територіального і політичного) та економічного переоблаштування. Підписання мирної угоди розглядалось в урядових і політичних колах Франції як завершальна стадія реалізації цілей, заради яких країна вступила у війну. 18 січня 1919 р. президент Р.Пуанкаре, відкриваючи в залі паризького готелю «Крійон» конференцію, на яку з'їхалися більше тисячі делегатів з 26 держав у супроводі численних експертів – істориків, економістів, юристів, заявляв: «Панове, якраз сорок вісім років тому в Дзеркальному залі Версальського палацу була проголошена Німецька імперія. Сьогодні ми зібралися тут, щоб зруйнувати і демонтувати те, що було створене того дня»²².

Відтак, коли настав час підведення підсумків війни з Німеччиною, керівники Французької республіки відчували себе справжніми переможцями. Здавалося, що історія надає можливість одразу і назавжди вирішити болюче німецьке питання, яке століттями отруювало існування французької нації. На позицію уряду Ж.Клемансо, президента Р.Пуанкаре,

парламенту, політичних сил і громадськості впливали історія і негативні традиції двосторонніх стосунків. Сама аура, що тяжіла над французькими можновладцями, не дозволяла будь-яких відхилень від жорсткого покарання ворога. Стався випадок, який, начебто, надав можливість реалізації всіх вимог щодо статусу і становища Німеччини, які тривалий час виношувалися у політичних колах Франції. Серйозні обурення викликав той факт, що перемога у війні не поклала край загрозам з боку німецького милітаризму. Усвідомлення цього поглиблювалося по мірі того, як зростав опір правлячих кіл Німеччини виконанню статей Версальського мирного договору, насамперед щодо сплати репарацій й роззброєння.

Отже, розв'язання німецького питання, на що сподівалися у громадянських й політичних колах Франції, на мирній конференції не відбулося. Кардинальні зрушення у балансі сил, втрата величезного російського ринку після більшовицької революції, вихід на провідні позиції США, дезорганізація європейського господарства, заворушення у колоніях, спадахи реваншистських настроїв у Німеччині загострили суперечки держав-переможниць за розподіл територій, ринків, природних ресурсів і сфер впливу. В цих умовах проблема безпеки знову, як і в довоєнні часи, виявилась панівною для французької нації, яка за життя одного покоління витримала дві спустошливі німецьких навали й ціною неймовірних зусиль здобула перемогу. Цей фактор розцінювався у лавах французького політикуму як такий, що мусив зцементувати зусилля усіх патріотів, «синів батьківщини» у спільному пориві, згуртувати їх в єдиний політичний фронт заради примушення Німеччини до виконання зобов'язань.

Водночас ситуація, що склалася в країні по закінченні бойових дій, не давала реальних приводів для оптимізму. Зміцнення стратегічних позицій і міжнародної ролі Франції контрастувало із виявом негативних тенденцій, які суттєво послаблювали ефект перемоги. Своєрідність післявоєнного становища досить вдало охарактеризував відомий історик М.Бомон. Він вказав на зрушення, що мали місце не тільки в економіці, соціальних відносинах, політичних пристрастях, а й у суспільній свідомості: «...Війна загострила зіткнення інтересів, ... породила теорії, що протистояли традиційній державі, суспільству й міжнародному порядку; вона викликала кардинальні зміни в економіці і разом з тим сприяла порушенню рівноваги соціального організму, змішавши в свідомості тугу за минулим і щире нерозуміння майбутнього». Ж. Нере, також зазначив, що вплив війни на французьке суспільство, на його «ідеї, погляди та мораль», був величезним.

Відтак претензії французьких можновладців на утримання чільного місця в ареопазі переможців наштовхувались на складні внутрішні обставини, зокрема, демографічні, фінансово-економічні, соціальні²³. Французькі втрати не мали аналогів у національній історії: 1397 тис. убитих, 1100 тис. поранених і травмованих на 8 660 тис. мобілізованих, 600 тис. вдів, 750 тис. сиріт, 900 тис. осіб залишилися без житла²⁴. Тому, фактор німецької загрози сприймався як невідворотний і тоді, коли країна пе-

ребувала у стані справжньої ейфорії від перемоги. І прямо, і непрямо з німецьким питанням пов'язувалася низка гострих післявоєнних проблем, зокрема соціально-економічних: компенсації ветеранам, сплати пенсій і допомоги сім'ям, що втратили годувальника, допомоги вдовам і сиротам. Чекали вирішення демографічні проблеми, проблеми армії, збройних сил, термінів військової служби, «соціальної гігієни», охорони здоров'я, реабілітації ветеранів та багато інших.

Повернення до мирного життя відбувалося в обставинах, коли жахи війни тяжіли над людьми, а нові виклики загрожували продовженням і поглибленням негараздів. Важливим чинником повоєнного буття було те, що із держав-переможниць Франція найбільшою мірою постраждала у тривалому конфлікті²⁵. Руйнівні наслідки війни вразили важливі галузі промисловості, банківську систему, транспорт, шляхи комунікацій, підірвали сільське господарство. Країна опинилась в стані енергетичної, продовольчої та житлової кризи. Поставало питання відновлення зруйнованих департаментів. Це вимагало вкладення значних коштів. У той же час різко погіршився фінансовий стан країни. Державний борг на 31 грудня 1918 р. становив понад 151,2 млн. франків, а загальні витрати на ведення війни перевищили 11,2 млрд. франків²⁶.

У зв'язку з цим історики К. і А. Амбросі підкреслювали, що перемога 1918 р. була передусім «французькою перемогою», але водночас констатували, що «успіх на фронтах приховував дійсні наслідки війни»²⁷. Відомий історик-економіст А.Сові вбачав специфіку господарського становища цього часу в «деградації матеріального виробництва» у Франції²⁸. Обговорення становища постраждалих департаментів викликало в парламенті бурхливі сутички, ставало об'єктом гострої боротьби фракцій. Радикал Ф.Мерлен у своїй парламентській промові гостро критикував уряд за байдужість до труднощів, від яких потерпали співвітчизники. Він закликав до негайного їх розв'язання, інакше, за його твердженням, «катастрофічне становище завершиться повним крахом...»²⁹.

Вияви економічних негараздів і серйозні матеріальні збитки відбилися на суттєвому погіршенні становища різноманітних верств населення. Однак, в першу чергу вони вразили «середній клас», який мав значну питому вагу у французькому суспільстві, й велику частку найманих робітників. Необхідність працевлаштування великої кількості вояків, які підлягали демобілізації після укладення перемир'я й тягар проблем компенсації збитків жертвам війни, сім'ям, що втратили годувальника, багатодітним сім'ям, винагороди і пенсій учасникам війни, ветеранам, інвалідам і скаліченим вели до зростання соціальної напруженості. Додатковим подразником ставало те, що на тлі загальних тягарів основної маси було особливо помітним зростання прибутків і процвітання великих промислових і фінансових груп та нових багатіїв – «нுவоришів», що збагатились на постачанні військової продукції, пов'язаних з ними урядовців, державних чиновників, парламентаріїв, лобістів з різних партійних осередків та ін.³⁰.

У поєднанні з внутрішніми факторами на загострення ситуації і поглиблення розбурханості у суспільстві здійснив вплив потрясіння, викликані крахом династичних монархій, хвилею революцій в Європі, піднесенням масових рухів, сплеском страйкової боротьби. Як зазначав у своїх мемуарах англійський прем'єр-міністр цього часу Д.Ллойд Джордж: «Народні маси всієї Європи, від краю до краю, піддають сумніву весь існуючий порядок, весь теперішній політичний, соціальний і економічний устрій...»³¹. Вже наприкінці війни у Франції розгортаються масові рухи і поширюються протести проти дорожнечі, злиднів і необмеженого збагачення промислових і фінансових кланів, «нуворишів» та спекулянтів. У той же час з усіх боків було піддано критиці діяльність чинного уряду Ж.Клемансо у зв'язку з його неспроможністю полегшити напружене соціально-економічне і фінансове становище. Шукаючи виходу зі скрутною ситуації уряд звернувся до традиційного засобу – введення нових податків. Це вело до погіршення становища широких верств населення. Економія підприємців на заробітній платі найманих робітників і поширення безробіття у зв'язку з демобілізацією і конверсією воєнного виробництва, сприяло відновленню страйкового руху, який майже зник в роки війни. Вже наприкінці 1918 р. у страйковій боротьбі взяло участь близько 176 тис. працівників, які протестували проти злиднів і дорожнечі³².

Перший післявоєнний рік характеризувався її подальшим зростанням. Січневий 1919 року страйк транспортників та залізничників лінії Париж – Ліон – Середземномор'є, масові весняні маніфестації з вимогами відставки уряду Ж.Клемансо, величезний першотравневий страйк паризьких робітників та демонстрація 25 травня, присвячена пам'яті Комуни, червневий страйків гірників Па-де-Кале і металургів столиці, які проходили під економічними та соціальними гаслами, перекреслювали зусилля уряду щодо встановленню громадянського миру.

Виступи робітників у містах супроводжувались масовими страйками сільськогосподарських працівників. Так, у департаментах Сена і Уаза учасники руху вимагали поліпшення умов праці, побуту і соціального стану. В результаті виступів було паралізовано виробництво на площі 67 тис. га, що спонукало великих землевласників, за зауваженням тижневика «Сільськогосподарський робітник» «піти на поступки»³³. Усього за даними Управління з питань праці у 1919 р. відбулось 2206 страйків, в яких брали участь 1 160 078 осіб³⁴, тобто майже у 10 разів більше, ніж у 1918 р.

Усі ці фактори позначилися на ставленні основних політичних угруповань до розв'язання проблем, що загрожували французькій великодержавності. Відносно «рецептів» лікування негараздів, виявилася помітна тенденція поляризації сил. В колах урядових партій (Республіканської Федерації, Республікансько-демократичного альянсу, Народньо-ліберальної дії), парламентаріїв «правої», підприємницьких союзів, ієрархів католицької церкви, армійської верхівки, націоналістично налаштованої творчої еліти активно пропагувалися ідеї згуртування нації заради збереження «вели-

чі» країни та її провідних позицій у післявоєнному світі. Висувалися вимоги відтворення в нових умовах «національного союзу» чи «блоку» за аналогією зі «священним союзом» військової доби. Так, один з ідеологів «правої», відомий письменник і публіцист, академік М.Баррес доводив: «Після війни старий розподіл політичних партій не має більше сенсу». Він указав на неспроможність старих парламентських груп, серед яких велику питому вагу займали радикали й соціалісти, що отримали більшість на виборах 1914 р., здійснити «відродження батьківщини». Тому Баррес закликав усіх патріотів, відданих ідеалам романської цивілізації, до створення «національного й соціального союзу»³⁵. Виходячи зі суті моменту, основними гаслами цього «національного союзу», зрозумілими для широких мас, мусили бути збереження «здобутків перемоги» й здійснення «національної реконструкції», тобто економічної відбудови і соціальної стабілізації, недоторканості республіканського режиму, демократії і свобод, відсіч революційній загрози. Так, відомий діяч «правої» А.Франсуа-Понсе підкреслював: «Сам факт, що Республіка одержала перемогу в останній війні і повернула Франції провінції, втрачені за часів Імперії, збільшили її політичну вагу. ... Це усунуло упередженість і твердження тих, хто мав сумнів, щодо її здатності оборонити батьківщину»³⁶.

В основі кампаній, які розгорнулися в цей період у країні і підтримувалися майже усіма політичними формуваннями Третьої республіки, включаючи частину поміркованих і соціалістів, покладалась такі мотиви: демократична, миролюбна Франція винесла на своїх плечах основний тягар війни і заплатила за відданість цим цінностям життями найкращих своїх синів. Незважаючи на великі втрати та жертви, вона зробила головний внесок у завоювання перемоги. Тому вона має історичне та моральне право як на справедливую компенсацію з боку переможеної Німеччини, так і на визнання її заслуг з боку союзників. Такого роду настрої знайшли в цей момент втілення у платформах, програмах і настановах правих. Вони активно експлуатувалися в ході виборчої кампанії, трансформуючись у популярні гасла: «Боші за все сплатять!» В країні, виснаженій війною, масована пропаганда щодо примушення ворога до компенсації збитків і руйнувань, спричинених агресією і окупацією, зустрічала порозуміння, особливо у декількох мільйонів потерпілих в північних і північно-східних департаментах. Невідворотність стягнення з Німеччини репараційних платежів поділялася майже усіма прошарками французького суспільства. Справедливість цього заходу закріплювалася у суспільній свідомості, настроях широкого загалу, уявленнях і почуттях французів. У свою чергу така ментальна парадигма не лише впливала, а й формувала політичні уявлення й пристрасті переважної частини французького електорату. Вона сприяла зростанню престижу і впливу правих, «національних» партій, що брали участь у створенні блоку. У свою чергу останні повною мірою використовували зростаючу германофобію для зміцнення своїх політичних позицій.

Отже, в ході передвиборних баталій, праві партії чутливо вловлювали загальні настрої, які в їх програмних настановах набували яскраво вираженого політичного звучання. Ідеологічним рефреном багатьох платформ стало обігрування, як вже згадувалося, необхідності збереження «здобутків перемоги» і зміцнення безпеки країни. Так, в програмах партій, що вдалися до утворення передвиборчого блоку правих, містились вимоги: «не дозволити розхитати порядок, утворений в результаті перемоги!»³⁷. Превальювали гасла захисту демократії, свобод, світськості держави, національної єдності, цінностей католицизму й традиційних сімейних цінностей, природних прав, зокрема, права власності й спадщини, які протиставлялись «колективістським» доктринам соціалістів. У гіпертрофічно перебільшеному і драматизованому вигляді подавалась роль Франції у війні й досягненні перемоги. Сама війна зображалася як визвольна для народів, які, за прикладом Франції, піднялися на боротьбу проти окупантів. А. Тардье з цього приводу писав: навіть союзники погодилися, що Ельзас і Лотарингія стали «для усєї Європи натхненниками національного ідеалу. Дивлячись, як мужньо і з великим терпінням протягом більше півсторіччя витримують свої страждання ельзасці та лотарингці, пригнічена віками Чехія теж почала мріяти про свободу; Польща, розділена на три пригноблені шматки, повірила у свою, майже неймовірну розбудову. Тіроль, Трентін, Істрія, Кроація, Словенія, Трансильванія, македонські й азійські греки, бельгійці із валлонських кантонів й датчани із Шлезвігу на прикладі Меца і Страсбургу переконалися, що немає підстав для зневіри у майбутнє. Із ельзас-лотарингського джерела черпали поневолені національності свою волю до життя і до відродження». В матеріалах преси, пропаганди, передвиборчих листівках й афішах містився справжній апофеоз армії і ветеранів, що пройшли окопи війни (у Франції їх називали «пуало»). В перекрученому вигляді викладалися цілі війни, ідеалізувалася місія Франції як рятівниці світу від «німецького варварства», захисниці ідеалів демократії і свободи. М.Баррес у низці публіцистичних творів наголошував, що «ідея вітчизни і нації є сьогодні найспонукальнішою, ніж будь-коли». Для нього перемога, тобто примушення німців до підписання перемир'я, означала тріумф Франції, піднесення всесвітнього значення «французької цивілізації», усунення з європейського небосхилу «тевтонського феномену» як її антитези. Метою і сенсом післявоєнного розвитку він вважав «розповсюдження серед інших народів найсвітлішої ідеї людського генія Франції на противагу чорній зірці Пруссії». Насаджувалися ідеї зверхності над переможеними «бошами». Програми вимагали закріплення французьких інтересів в процесі облаштування післявоєнного світу, забезпечення безпеки країни, «справедливу» компенсацію з боку ворога збитків й руйнувань тощо. Значна частина публіцистів закликала до встановлення «ери тривалого миру і спокою після жахів світової війни». При цьому особливий наголос робився на неприйнятті французькою нацією революції, будь-яких громадських заворушень й громадянської війни як засобів розв'язання соціальних негараздів і т. ін.

Ще у воєнну добу значна частина «правої» концентрувалася навколо постаті Жоржа Клемансо, якого після укладення перемир'я палати офіційно винагородили титулом «батька перемоги». Вона беззастережно підтримувала його впертість в мобілізації сил для досягнення перемоги на фронтах і розв'язані у 1917-1919 рр. кампанії проти «зрадників» і «капітулянтів». Серед останніх опинилась велика кількість політичних суперників прем'єра, переважно з опозиційного табору поміркованих республіканських угруповань і партії радикалів, зокрема, колишні міністри Ж.Кайо і Л.Мальві³⁸. Одночасно слабшали позиції соціалістичної партії, однієї з чисельніших і масових партій Третьої республіки, яка домоглася успіхів на останніх передвоєнних парламентських виборах у квітні 1914 р. Її відданість інтернаціоналістським гаслам, розрив «священної єдності» у квітні 1917 р.³⁹ і перехід до опозиції, виступи проти тотальної розправи з Німеччиною, критика з цих позицій Версальського договору, оприлюдненого у травні 1919 г., подавалися представниками «правої» як намагання захистити ворога від справедливої кари й зіпсувати велику перемогу над ним. Так, В.Батай і П.Поль, представляючи ці тенденції, доводили, що ставлення об'єднаної соціалістичної партії Франції (СФЮ) до мирного договору було продовженням її політики «миру без перемоги», якої вона дотримувалася під час війни. Вони писали про «змову» соціалістів зі своїми однодумцями з нейтральних країн і «країн Троїстого союзу», щоб домогтися укладення такого «білого» миру».

Значна частина партії радикалів і соціалістична партія висували вимоги, що суперечили настановам Національного блоку. Подальший перебіг подій і результати виборів довели, що в цей час вони не відповідали настроям широкого загалу. Атмосфера ейфорії й піднесення від перемоги, хоча і зазнала певних коректив, залишалась дуже вагомою в суспільстві і під час виборчої кампанії, яка офіційно розпочалася у жовтні 1919 р. після ратифікації парламентом Версальського договору. Вона розгорталась в умовах зміцнення позицій правих партій, консервативних й націоналістичних угруповань, які весь час виступали за ведення війни до остаточного розгрому рейху (*jusq'au bout*) і після перемоги опинились в ореолі слави. Основні політичні формування «правої» – Республіканська Федерація, Республікансько-демократичний альянс, Народньо-республіканська дія вдалися до масованих заходів, щоб домогтися успіху на виборах, на які вони йшли під гаслами збереження «здобутків перемоги» і примушення Німеччини до виконання її зобов'язань по договорах. Розпалюючи антигерманські настрої і насаджуючи атмосферу «національної єдності», вони намагалися мобілізувати суспільну думку і виборців на підтримку запропонованого ними курсу. Навіть повалення кайзерівської монархії у Німеччині й ухвалення рейхстагом демократичної конституції не змінили ставлення правих до німецького питання. Так, після обрання соціал-демократа Ф.Еберта тимчасовим президентом Німеччини права газета «Фігаро» відзначала: «Нам не треба обманюватися. У Еберта невдовзі можна буде побачити зуби Гінденбурга!»⁴⁰. А член парламентської комісії закор-

донних справ Ш.Данієлу (група «лівих республіканців») підкреслював у своїх мемуарно-публіцистичних нотатках, що зміна режиму в Німеччині ніякою мірою не змінила методів, притаманних пангерманістам⁴¹.

Документи засвідчують: на відміну від довоєнних часів кампанія 1919 р. була не просто черговим процесом легальної ротації влади. Тоді основна боротьба розгорталась між республіканцями і явними чи таємним прихильниками монархії, а головним питанням було інституціоналізація республіканського режиму. Зараз в основу численних політичних кампаній були покладені гасла, що торкалися не лише політичних та соціально-економічних напрямків повоєнного курсу. Уряд, парламентарії, праві (урядові) партії, організації патронату й підприємницькі союзи, розгортаючи передвиборчу боротьбу, намагалися впливати на свідомість й почуття виборців. Масована пропаганда доводила, що йдеться про збереження цивілізаційних основ французької державності, яким загрожують тотальний занепад й революційна повінь, що поширюються у виснаженій Європі, германський реваншизм тощо. Акцент робився на тому, що реакційні мілітаристські й промонархічні кола Німеччини намагаються скористатися занепадом і хаосом, щоб переграти підсумки війни й здійснити реванш; саме це штовхає їх до саботажу версальських рішень. Голова сенату П.Дешанель (Демократичний альянс), виступаючи в січні 1919 р. в Сорбонні, заявив, що внаслідок того, що потенціал Німеччини виявився незайманим війною, а також її переваг в людських ресурсах, країна в недалекому майбутньому «знову може опинитися незахищеною перед бошами»⁴². Французів постійно закликали до зміцнення «національного союзу», який, за твердженням А.Мільєрана, «забезпечив французькій нації перемогу; розходження призвели б до втрати її здобутків»⁴³. У виступі Р.Пере (Республіканська Федерація) в парламенті, в якому йшлося про розв'язання репараційної проблеми на мирній конференції, була викладена суть політики правих з німецького питання: «Німеччина, яка не дуже сильно постраждала від війни, не має права на нашу поблажливість. Вона зберегла в недоторканості свої засоби виробництва, і саме це, насамперед, повинна взяти до уваги конференція».

Аналіз ходу й специфіки виборчої кампанії засвідчує: важливі питання, пов'язані з економічними і фінансовими негараздами, дорожнечою, соціальною напруженістю, страйками, загрозами конституційному ладу, посиленням клерикалізму та ін. концентрувалися навколо цих сакраментальних проблем. Саме вони додавали першим повоєнним виборам у Франції неординарного, дуже запеклого й непримиримого характеру. Почуття спільної перемоги, що стихійно виявилось у суспільстві під час укладення перемир'я з німцями, змінюється незабаром кризою «священної єдності» і загостренням конфронтації всередині французького політичного світу щодо шляхів відродження і реконструкції країни у післявоєнну добу. Хиткий консенсус між партіями, який підтримувався під час війни, відходив у минуле. Як відзначав публіцист В.Камбон, «партії, які в серпні

1914 р. присяглися забути про свої протиріччя, відразу ж відмовилися від цього з останніми залпами війни»⁴⁴.

Однак, реальність відновлення довоєнних чвар немовби урівноважувалася й нейтралізувалася тенденцією до консолідації «національних» партій перед чисельними загрозами, зокрема, загрозою «більшовизму». Ця загроза, асоціювалася зі спалахами російської і європейських революцій, активізацією діяльності місцевих «більшовиків» – «максималістів», як їх називали на Заході.

Спираючись на поширені у країні антинімецькі, антибільшовицькі й контрреволюційні настрої, основна маса республіканських угруповань (правих і поміркованих) закликала до боротьби з революційними силами, тавруючи їх як антипатріотичні й інтернаціоналістські, які діють всупереч національним інтересам. В таборі правих лунали вимоги утворення в країні «міцної влади», здатної дати відсіч викликам пангерманізму й більшовизму. Праві зображували німецький мілітаризм і російський більшовизм ланками одного ланцюга. Вони подавалися у вигляді монстра, що несе загрозу цивілізації і світоустрою, який західні демократії закладали на мирній конференції. Друкований орган Ж.Клемансо «Ом лібр» («Вільна людина») декларував: «Альянс радянської республіки й Німеччини може більшовизувати весь світ»⁴⁵.

Всередині країни і праві, і помірковані республіканці, частина реформістськи налаштованих соціалістів вбачали в активізації діяльності революційних лівих сил безпосередню загрозу цивілізаційним набуткам французької нації. Між іншим, передвиборча кампанія і вибори у Франції збігалися в часі з розколом в соціалістичному русі й утворенням на базі лівих груп соціалістів й анархо-синдикалістів комуністичних партій і організацій. Західні «максималісти» ставали частиною всесвітнього комуністичного руху, оформлення якого відбулося в Москві на Першому (установчому) конгресі Комуністичного Інтернаціоналу в березні 1919 року. Позиція інтернаціональної солідарності з німецькими працівниками, якої дотримувались крайні ліві, ставила їх поза рамками «національних» партій. Доречно нагадати, що згідно резолюцій Комінтерну, інтернаціональними зобов'язаннями французької і німецької компартій було знищення Версальського договору, а само німецьке питання розглядалося суто під кутом стратегічних цілей комуністичного руху. Так, у тимчасовій програмі Комінтерну, затвердженій II Конгресом у 1920 р., наголошувалося: «Союз селянської Росії та індустріальної Німеччини є підмурком світової революції». Такий союз подався як запорука встановлення «диктатури пролетаріату у всесвітньому масштабі»⁴⁶. Її прибічниками й апологетами виступали лівосоціалістичні, анархо-синдикалістські й комуністичні угруповання, що створювалися в цей час у Франції. Вони звинувачували «буржуазні» партії й соціалістів-реформістів у схильності до імперіалістичної хижацької політики. Такого роду заяви і погрози з'ясовують причини запеклого протистояння партій Національного блоку й поміркованих угруповань (партії радикалів і партії республіканських соціалістів)

з одного боку з крайніми лівими – з другого. Антибільшовизм поруч з антигерманізмом стали розповсюдженими брендами правих і частини поміркованих партій, що забезпечило їх кон'юнктурне зближення в лавах Національного блоку.

Маніфест Національного блоку, оприлюднений 25 жовтня 1919 р., мав компромісний характер і був витриманий у поміркованих тонах. Він був підписаний головою парламентської фракції Республіканської Федерації А.Мільяром, керівниками Демократичного альянсу А.Карно, Республіканської партії радикалів і радикал-соціалістів Е.Ерріо, республікансько-соціалістичної партії (П.Пенлеве і Р.Вівіані), великого підприємницького союзу Республіканського комітету торгівлі, промисловості і сільського господарства А.Маскьюро.

У преамбулі через суперечності, що зберігались, декларувалася «цілкова незалежність програм» партій і організацій, що увійшли до складу блоку. Підкреслювалось, що «картель відкидає і таврує будь-який альянс з реакцією чи революцією і рекомендує республіканцям-виборцям в усіх виборчих округах об'єднатися, щоб відстоювати наступні принципи: абсолютну світськість держави і школи; повагу до соціальних законів і синдикальних свобод; боротьбу проти більшовизму, будь-якої диктатури і усіх форм насильства; відбудови звільнених районів, компенсації збитків жертвам війни; економічного піднесення Франції; поширення комунальних свобод; збільшення національних ресурсів засобами продуктивної праці; розвиток сільського господарства; модернізація національного обладнання; реорганізація загальної і технічної освіти у демократичному напрямку; скорочення терміну військової служби у межах, сумісних з національною безпекою; поширення повноважень Ліги Націй...»⁴⁷.

Однак, офіційна програма не відображала усієї гостроти моменту. У передвиборчій полеміці, яка розгорталась під час обговорення в парламенті Версальського договору, з'являються відверто агресивні висловлювання щодо покарання Німеччини і всіх тих французьких громадян, хто своїми закликами до укладення «демократичного миру без анексій і контрибуцій» (мались на увазі соціалісти та їх прихильники), заохочував її до опору переможцям. Водночас посилились вимоги активного протистояння розповсюдженню більшовизму і відсічі справі його прихильників утвердити в самій Франції диктаторський режим за зразком радянської Росії. Так, в афіші, що була опублікована у колонці націоналістичної «Голуа» (у спільному виданні партій блоку – «Прес де Пари»), містились такі заклики до виборців: – Чи бажаєте уберегти Францію від долі Росії? – уникнути диктатури Лонге (один із керівників соціалістичної партії – Б.А.) – Леніна? – отримати владу, що здатна поважати завойовану свободу і власність? – зберегти Франції кордони, здобуті такою дорогою ціною? – мати парламент, який уособлює порядок чи раду, що руйнує будівлю двохтисячолітньої цивілізації? – врятувати країну від краху? – відновити національну індустрію? – звільнити народ від економічного закабалення, яким загрожує нам розвиток німецького виробництва? – зберегти пат-

ронату його права, пролетаріату його свободи і забезпечити необхідну і справедливу згоду між працею і капіталом? – чи бажаєте ви, капіталісти, промисловці, комерсанти і ви, хто існує за рахунок розумової і фізичної праці, продовжити власну справу, а потім передати дітям здобутки вашої праці і спадщину ваших батьків? – домогтися ваших законних прав в умовах стабільності і порядку? – чи бажаєте ви, католики, протестанти, іудеї, віруючі усіх конфесій, продовжувати вільно користуватися вашою церквою і виховувати ваших дітей відповідно з вашими традиціями і принципами?

Голосуйте проти більшовиків! Це наша програма!⁴⁸.

Ось у такий формі, вичерпно і виразно, викладались у цьому органі «справжніх» галлів («Gaulois» – галл, галльський) цілі Національного блоку. Тут помітні прагнення прив'язати до його платформи усі приватно власницькі елементи, усіх противників революції. Водночас відверто висуваються претензії до Німеччини, фактично виправдовується право завоєвників на розширення, за рахунок ворога, кордонів, вказується на небезпеку економічного закабалення, якщо не припинити розвиток німецької індустрії. Всі ці вимоги поєднувались із відчайдушними запевненнями у відданості внутрішньому громадянському миру і спокою, гармонії інтересів робітників і роботодавців, згуртуванню усіх верств і категорій французького населення, представників усіх конфесій на платформі боротьби проти більшовизму.

* * *

Отже, процеси політичної консолідації у Франції в ході виборчої кампанії 1919 р. були тісно пов'язані зі зрушеннями у масовій свідомості під впливом світової війни та її наслідків. Формування політичної коаліції під егідою правих партій віддзеркалювало настрої загальнонаціонального тріумфу від перемоги над споконвічним ворогом – Німеччиною, надії й сподівання французького суспільства на її покарання й утвердження через це тривалого миру, спокою й безпеки. Саме ці настрої емоційного, психологічного й ментального плану наклали відбиток на характер першої повоєнної виборчої кампанії й кристалізацію програм і гасел партій і організацій (Республіканської Федерації, Республікансько-демократичного альянсу, Народно-ліберальної дії, Республіканського комітету торгівлі, промисловості й сільського господарства та ін.), які виступили ініціаторами створення Національного блоку. В контексті принципів постулатів – здійснення «національної реконструкції» й збереження «здобутків перемоги», основні завдання блоку ґрунтувались на ідеології антигерманізму й антибільшовизму, яка у Франції в силу вищезазначеної специфіки, набула найбільшого поширення серед держав-переможниць. Це багато в чому зумовило перемогу блоку на виборах.

На деякий час в лавах Національного блоку з'єдналися різноманітні і неоднорідні сили, які діяли згідно наявної кон'юнктури і дотримувались різних, або протилежних позицій. Права частина цієї строкатої й

аморфної коаліції, розуміючи необхідність реформ, була віддана, разом з тим, традиційним консервативним цінностям, зокрема у питаннях влади, управління, внутрішньої й зовнішньої політиці. Частина поміркованих республіканців (радикалів і республіканських соціалістів), яка в цей момент, побоюючись відродження германського реваншизму й революційної загрози, приєдналася до блоку, виходила з постулатів лібералізму й соціального прагматизму, намагаючись пристосувати їх до нових обставин.

Захисна реакція консервативних сил на виклики, породжені війною й процеси, які вона спричинила, виявилась малоефективною, зокрема і через ефемерність ідеологічних постулатів. Це зумовило активізацію відцентрових тенденцій в лавах блоку й поглиблення політичного розколу в країні (зміна Національного блоку Лівим блоком в 1924-1926 рр., Лівого блоку – «національним єднанням» у другій половині 20-х – на початку 30-х рр.). Водночас основні елементи політичних ідей й підходів Національного блоку, що сформувались у вогнищі Першої світової війни, в тій чи іншій модифікації використовувались французькими можновладцями протягом усієї міжвоєнної доби. Це зумовило подальші політичні й соціальні кризи Третьої республіки та її суттєве послаблення наприкінці 20-х – 30-х рр., неспроможність протистояти новій німецькій навалі та краху Республіки вже на початковому етапі Другої світової війни.

Примітки

1. Коллінгвуд Р.Дж. Идея истории. Автобиография. – М.: Издательство «Наука», 1980. – С. 373.
2. Azéma J.-P., Winock M. La III-e République 1870-1940. – P.: Presses de la Cité, 1976. – P. 182.
3. Fohlen C. La France de l'entre-deux-guerres 1917-1939. – P.: Casterman, 1966. – P.40.
4. Néré J. La Troisième République 1914-1940. – P.: Albin Michel, 1965. – P. 32.
5. Cornilleau R. De Waldeck-Rousseau à Poincaré. Chronique d'une génération (1898-1924). – P.: Flammarion, 1926. – P. 338.
6. Bonnefous E. Histoire politique de la Troisième République. – T. III. L'Après-guerre 1919-1924. – P.: Presses universitaires, 1959. – P. 63.
7. Tellier T. Paul Reynaud (1878-1966). Un indépendant en politique. – P.: Fayard, 2005. – P. 60.
8. Contamine A. La France devant la Victoire // Revue d'histoire moderne et contemporaine. L'Europe en novembre 1918. – T. XVI. Janvier-mars 1969. – P. 130-136.
9. Baumont M. La faillite de la paix (1918-1939). – P.: Plon, 1960. – P. 398.
10. Rémond R. La vie politique en France de 1870 à 1940. – Fascicule III. – P.: Julliard, 1963. – P. 374, 377.
11. Bataille V. et Paul P. De mutenerie à la Victoire (1917-1918). – P.: Presses du siècle, 1965. – P. 225-227.
12. Chastenet J. Cent ans de République. – T. 5. Les années d'illusions. 1918-1931. – P.: Plon, 1970. – P. 7.
13. Delporte Ch. La III République. 1919-1940 de Raymond Poincaré à Paul Reynaud. – P.: Pygmalion Gérard Watelet, 1998. – P. 13.

14. Roussellier N. Bloc National // Dictionnaire historique de la vie politique française au XX-e siècle. – P.: Quadrige / PUF, 2003. – P. 142-144.
15. Див. Ачкаіназі Б.О. «Священний союз» у Франції в дні війни і миру (1914-1919 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т.19: На пошану академіка В.А. Смоля. – 568 с. – С. 205-214.
16. Пуанкаре Р. На службі Франції 1915-1916: Воспоминания. Мемуары.– М.: АСТ, Мн.: Харвест, 2002. – С. 359.
17. Тардьє А. Мир. – М.: ОГИЗ Госполитиздат, 1943. – С. 11.
18. Renouvin P. L'Armistice de Rethondes. 11 Novembre 1918. – P.: Gallimard, 1968. – P. 56-74.
19. La Rochelle D. Mesure de France. – P.: Alcan, 1922. – P. 5.
20. Briand A. Paroles de paix.– P.: Imprimerie natonale, 1927. – P. 7.
21. Laroche J. Quai d'Orsay avec Briand et Poincaré. 1913-1926. – P.: Hachette, 1957. – P. 55.
22. Poincaré R. Messages. Discours – allocutions. Lettres et télégrammes. – P.: Revue de deux Mondes, 1921. – P. 16.
23. Gide Ch., Oualid W. Le bilan de la guerre pour la France. – P. – New Haven: New Haven University, 1931. – 365 p.
24. Huber M. La population de la France pendant la guerre. – P.: Costes, 1931. – P. 414-416.
25. Michel F. Les dommages de guerre de la France et leur réparation. – P.: Éditions sociales, 1932. – P. 17.
26. Annuaire statistique.1925 – P.: Les éditions de France, 1925. – P. 352.
27. Ambrosi Ch. et A. La France 1870 – 1940. – P.: Robert Laffont, 1971. – P. 129.
28. Sauvy A. Histoire économique de la France entre les deux guerres. 1918-1931. – P.: Julliard, 1965. – P. 25.
29. Annales de la Chambre des Députes. 11-me législature. Débats parlementaires. Session ordinaire de 1919. – Tome unique. Première partie. Du 14 Janvier au 28 Mars. – P.: Imprimerie des journaux officiels, 1920. – P. 545.
30. Див. Ачкаіназі Б.О. Загострення політичної ситуації у Франції після закінчення Першої світової війни // Укр. іст. журн. – 2001. – № 5. – С. 91-107.
31. Ллойд Джордж Д. Правда о мирных договорах. – В 2-х т. – Т. 1. – М.: Изд.-во Иностранной литературы, 1957. – С. 350.
32. Кучинский Ю. История условий труда во Франции. – М.: Госполитиздат, 1950. – С. 262.
33. Le main d'oeuvre agricole. – 1919. – 18 Septembre.
34. Direction du Travail. Statistiquei des grèves survenues pendant l'année 1919. – P.: Imprimerie nationale, 1919. – P. 373.
35. Barrès M. Chronique de la Grande Guerre.1914-1920.– P.: Plon, 1968. – P. 694-696.
36. François-Poncet A. Reflexions d'un républicaine moderne. – P.: Alcan, 1925. – P. 38-39.
37. Gonsalve-Menusier H. L'Electeur conscient. Programmes politiques modernes. – P.: L'Université de Paris, 1924. – P. 13.
38. Ravisi B. de. Sous la dictature de Clemanceau. Un forfait judiciaire.– P., 1926. – P. 7-12.

39. Ревякин А.В. Кризис «священного единения» во Франции (март-сентябрь 1917 г.) // Вестник Московского университета. – 1977. – № 2. – С. 34-51.
40. Le Figaro. – 1919. – 12 Février.
41. Daniélou Ch. Les affaires étrangères.–P.: Figuière, 1927. – P. 11.
42. Le Temps. – 1919. – 27 Janvier.
43. Le Matin. – 1919. – 10 Juillet.
44. Cambon V. Oú allons-nous? – P.: Collin, 1918. – P. 6.
45. L'Homme Libre. – 1919. – 18 Janvier.
46. Коммунистический Интернационал в документах (решения, тезисы и воззвания конгрессов Коминтерна и пленумов ИККИ. 1919 – 1932). Под ред. Б.Куна.– М.: Партийное издательство, 1933. – С. 17.
47. Le Matin. – 1919. – 25 Octobre.
48. La Presse de Paris. – 1919. – 13 Novembre.

Резюме

В статье проанализированы изменения в сознании французского общества под воздействием мировой войны, что наложило отпечаток на характер первой послевоенной избирательной кампании 1919 г. и создание Национального блока. Сделан акцент на истоках антинемецкой и антибольшевистской направленности его программных установок, которые обеспечили успех на выборах.

Ключевые слова: Большая война, французское общество, Национальный блок, «священное единство», правые партии, консолидация политических сил.

Одержано 18 лютого 2013 р.

УДК 327(44)“19”

А.І. Павко

ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ФРАНЦІЇ В ПЕРІОД ПРЕЗИДЕНТСТВА В. ЖІСКАР Д'ЕСТЕНА

У статті на основі джерел та різноманітної соціогуманітарної літератури висвітлено основні тенденції, загальні риси та особливості зовнішньополітичної діяльності французького президента В. Жіскар д'Естена.

Ключові слова: зовнішня політика Франції, деголлістська дипломатія, атлантизм, тактика «гнучкого реагування», французька військово-політична доктрина.

Французька Республіка займає чільне і значною мірою унікальне місце в європейській та світовій політиці. Традиційно посилену увагу дослідники надають ретроспективному аналізу дискусійних та маловивчених аспектів зовнішньої політики V Республіки, яка викликає суперечливі точки зору, залишаючись інтелектуальним полем для подальшого пошуку наукової істини. Зазначимо, що зовнішньополітична лінія Франції при